

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ СПОСОБУ ДІЇ В СИТУАТИВНО-ТЕКСТОВОМУ ПОЛІ ДАВНЬОАНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Воскрес А. А.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті йдеться про реалізацію мовних одиниць на позначення способу дії у ситуативно-текстовому полі давньоанглійської мови, тобто в текстах писемних пам'яток, які розглядаються нами з погляду поділу давньоанглійського періоду на два приблизно рівних часових відрізки з метою виявлення еволюційних процесів у системі адвербіалії способу дії.

Ключові слова: текст, ситуативно-текстове поле, жанрові характеристики, літературна форма твору, адвербіалії способу дії, ранньодавньоанглійський та пізньодавньоанглійський періоди, кількісні і якісні зміни.

The article deals with the realization of linguistic units marking manner of action in situational-textual field of Old English, that is in the written texts from the point of view of their division into two approximately equal subperiods with the purpose of finding out the evolutionary processes within the system of manner adverbials.

Key words: text, situational-textual field, genre characteristics, literary form of the work, manner adverbials, Early Old English period, Late English period, quantitative and qualitative changes.

Актуальність статті визначається роллю мовних одиниць на позначення способу дії в життєвій діяльності людини; недостатньою вивченістю проблеми реалізації категорії способу дії в ситуативно-текстовому полі давньоанглійської мови та еволюційних процесів, які мали місце в системі адвербіалії способу дії впродовж ранньодавньоанглійського та пізньодавньоанглійського періодів.

Мета дослідження полягає у встановленні процесів розгортання категорії способу дії в ситуативно-текстових полях писемних творів давньоанглійського періоду.

Предметом дослідження є реалізація адвербіалії способу дії та їх реалізація в ситуативно-текстових полях різножанрових творів давньоанглійського періоду

Об'єкт дослідження – мовні одиниці на позначення способу дії в текстах давньоанглійського періоду.

Дослідження здійснюється на **матеріалі** писемних пам'яток давньоанглійського періоду, які розподілені за жанрами та належністю до двох виокремлених нами підперіодів розвитку давньоанглійської мови.

Наукова новизна статті полягає в тому, що вперше розглядається функціонування мовних одиниць на позначення способу дії на основі їх семантичної класифікації в давньоанглійській мові, здійсненій автором, і їхня реалізація в ситуативно-текстових полях писемних пам'яток відповідного періоду.

Під адвербіаліями способу дії маємо на увазі різнорівневі мовні структури, серед яких виокремлюються номінативні одиниці відповідної функції, представлені сімома різними семантичними розрядами, фразовими групами та компаративними підрядними реченнями. Останні поділяються нами на два типи – ототожнювальні та метаморфозні, перший з яких містить емпіричну та деонтично-раціональну групи, а другий – образно-порівняльні та метафоричні адвербіалії способу дії.

Категорія способу дії за своїм характером тісно пов'язана з тими складниками мовної картини світу, які роблять її передусім антропоцентричною. Її компонентами є текст, образ і автор і відповідний мовний фрагмент як частина мовної картини світу. Саме в тісному зв'язку цих складників можуть бути виявлені особливості функціонування категорії способу дії загалом і основних мовних засобів її відображення в мові давньоанглійського періоду. Одним із засобів існування і накопичення адвербіалій способу дії є текст. Загальне визначення тексту може бути сформульоване як природний спосіб буття мовної семантики і знань про світ [1, с. 170]. Щодо інших визначень тексту, то можна посперечатися на таких авторів як М. М. Бахтін [2, с. 287], О. М. Мороховський [3], Т. В. Радзієвська [4], О. П. Воробйова [5], З. Я. Тураєва [6] та інші. Однак слід враховувати зауваження І. Р. Гальперіна про те, що сам "текст" – явище настільки складне і різнобічне, що виникає необхідність враховувати і нечіткість (розмитість), і невизначеність, і схоластичність у процесі визначення тих чи інших системних, онтологічних і функціональних властивостей тексту [7].

Для нас тексти виступають не лише джерелом ілюстративного матеріалу, але й матеріальним тлом, на якому чітко проступають функціональні особливості адвербіалій способу дії різних видів. Маємо на увазі передусім жанрова різноманітність текстів. Визначаючи жанрові характеристики, ми виходимо не стільки з "чистоти" визначення терміну, скільки з прагматичної доцільності для нашого завдання, тому нам вдалося раціональним об'єднати в назвах жанрів їхній прагматичний аспект, оскільки таке явище, як адвербіалії способу дії пов'язані з прагматичною спрямованістю твору.

Виходячи із цього, кожний із текстів може бути умовно віднесений до одного з таких жанрів: літописний, або хронікальний, який можна охарактеризувати як історично-інформативний; героїко-поетичний, особливістю якого на ранньому етапі давньоанглійського періоду є його міфопоетичний характер; дидактико-просвітницький жанр, метою текстів якого є здебільшого інформація про певні значущі для англосаксів історичні події, знайомство з всесвітньо відомими літературними творами, із законами і викликами, що, за задумом автора, є важливими для нормального функціонування країни і мають відповідно зорієнтувати людей на правильний вибір відповідної лінії життя і поведінки; і, нарешті, релігійно- (або сакрально-) проповідницький жанр, зорієнтований на ознайомлення з основами християнської релігії, переконання слухачів у її перевагах і необхідності жити відповідно до Божих заповідей. Варто зауважити, що чіткого розмежування досліджуваних нами творів за жанрами не може бути, адже релігійні можуть одночасно бути поетичними, а просвітницькі – релігійно орієнтованими.

Аналіз адвербіалій способу дії може здійснюватися під кутом зору трьох підходів: системно-структурного, функціонально-текстового і лінгвокультурного. У цій статті ми зупиняємося функціонально-текстовому підході. Основною текстовою методикою є аналіз ситуативно-текстового поля. Під ситуативно-текстовим полем (СТП) ми розуміємо масив мовних одиниць, характерний для конкретного тексту. Зрозуміло, що відбір одиниць у тексті відображає його прагматичну спрямованість, тематичну доцільність і вподобання автора. Таким чином, ситуативно-текстове поле кожного тексту можна розглядати як текстову підсистему. Виходячи із цього, можна сказати, що адвербіалії способу дії, вживані в тому чи іншому тексті, утворюють своєрідні підсистеми, які відображають особисту картину світу автора тексту. У свою чергу, якщо ми розглядаємо тексти, розподілені за різними часовими відрізками давньоанглійського періоду, різні підсистеми можуть об'єднуватися в підсистему самого часового відрізка.

Завдання дослідження ми вбачали у встановленні процесів функціонування категорії способу дії, а це означає насамперед кількісний аналіз уживання таких адвербіалій у кожному тексті відповідно до встановлених нами функціонально-семантичних класів і розрядів, що і було здійснено нами. Для отримання більш об'єктивних даних нами була запропонована методика зведення всіх текстів, які підлягали аналізу, до єдиної одиниці обсягу – умовного рядка (орієнтовно 50 друкованих знаків). Результати аналізу були оформлені у вигляді двох таблиць.

Процеси кількісних і якісних змін у функціонуванні адвербіалій способу дії унаочнюються в наших таблицях шляхом наведення даних аналізу текстового матеріалу не лише в розподілі за ранньодавньоанглійським і пізньодавньоанглійським періодами, але й у розрізі століть. Відповідно, дані подано в двох таблицях (по два століття в кожній). Щодо стилю Хронік пізньодавньоанглійського періоду можна зазначити, що він набуває дещо нового характеру порівняно з періодом ранньодавньоанглійським: у записи робляться вставки – додатки до опису або віршовані твори, хоча і хронологічно “запізнілі”, а також уривки з деяких інших джерел, наприклад, із перекладу “Світової історії” Беди. Такі вставки нами не включено до аналізу, вони лише слугують матеріалом для порівняння. Ближче до XI століття входження варіюються від коротких до розширених, при цьому спостерігаються навіть описи способу життя королівських осіб. Зрозуміло, що такі зміни стилю приводять до розширення сфери функціонування адвербіалій способу дії.

Відзначаючи особливості давньої героїчної поезії англосаксів, О. О. Смирницька стверджує, що майже вся вона безіменна і більша її частина спрямована в минуле – чи то на героїчне минуле, чи на минуле християнської історії [8, с. 178–179]. Оскільки датування залишається нерозв’язаною проблемою, то більше сподівань у згаданій роботі пов’язано з вивченням історії жанрів. До споконвічних жанрів належить героїчна поема. Першим таким твором О. О. Смирницька називає поему “Битва під Фіннсбургом”, посилаючись на А. Хойслера, який висуває припущення, що поема належить до дуже давнього жанру “короткої епічної (або двосторонньої оповідної) пісні”. Як зазначає О. О. Смирницька, архаїчність твору, чистота жанрових ознак виділяє його серед інших поетичних пам’яток, особливо тим, що він є (за Ч. Кеннеді) “єдиним поетичним твором, цілком позбавленим християнського впливу” [8, с. 182]. До нових жанрів належать твори християнського змісту і ліричні вірші [8, с. 179].

Героїко-поетичний жанр, або героїчний епос, характеризується передусім категорією “героїчного”, яка є означенням моральної цінності вчинків, дій окремої особи чи суспільства загалом, які вимагають віддачі моральних, інтелектуальних, фізичних зусиль, мужності, відваги, самопожертви [9, с. 158]. Щодо мовних характеристик, то можна сказати, що цей жанр загалом характеризується використанням мови як інструмента діяльності, тобто віршування. Р. О. Якобсон, говорячи про зміст поняття “поетика”, стверджує, що основним у поетиці має бути питання про те, що робить твір поетичним, що вирізняє поетику серед інших мистецтв і що саме робить мовленнєве повідомлення витвором мистецтва [10, с. 193–230]. У відповідь на це питання, можна скористатися визначенням, згідно з яким поезія являє собою мистецьку автономію, витворюючи іншу реальність, пов’язану з навколишнім світом багатьма асоціативними каналами. Маючи в основі ірраціональні принципи світобачення, поезія відрізняється тим самим від логічних структур [9, с. 556]. Первинну роль у поетичному тексті відіграє категорія естетичності й емотивності, які пов’язані з поетичною функцією мови [11, с. 56–61].

Особливістю ранніх творів англосаксів є їхній міфопоетичний характер [12, с. 261]. На думку І. М. Дьяконова, існування міфу можливе лише на основі вірша. Міф розглядається як подійове висловлення про осмислення зовнішнього і внутрішнього світу, більш емоційне, ніж розсудливе, і таке висловлення може бути передане лише через троп. В архаїчній мові відсутні (або присутні в недостатній кількості) слова для вираження абстрактних понять, тому архаїчне мислення має бути тропейним. Таке мислення прийнято називати міфопоетичним, маючи на увазі нероздільність у ньому раціонально-логічного й образно-емоційного начал [13, с. 34].

Необхідно зазначити таку рису міфоепічного жанру, як фікціальність, яка, як зазначає Р.Л. Безугла, в англійській поетиці прирівнюється до художності, оскільки світ поетичного тексту є вигадкою автора [14, с. 22]. Образність і емоційність як найважливіші риси міфу

відзначає також І. М. Дьяконов, говорячи, що, якщо міф є осмисленням впливу із зовнішнього світу і вираженням реакції на нього, то в найбільш первинному анімальному стані людини реакція неминуче має бути емоційною [13, с. 34–35].

До міфопоетичних творів варто віднести і поему “Беовульф”. Щодо її мовних особливостей, то покладаємося на зауваження О. О. Смирницької про те, що у творі дуже багато слів, які вже в ту епоху могли розглядатися як архаїчні і які були характерні переважно для поезії. Йдеться про значну кількість синонімів та відкритість синонімічних рядів. Автор згадує також про наявність традиційних словосполучень, які першими дослідниками були названі “формулами”. Критикуючи так звану “формульну теорію”, О. О. Смирницька, говорить, що такі штампи не можуть уважатися ознаками непоетичності твору, навпаки, вони відкривають значні можливості для поетичної творчості: варіюючи формули, талановитий поет ніби щоразу оновлює традицію і виявляє свою майстерність [8, с. 194–195]. Аналіз поетичних творів здійснює також Л. С. Виготський [15, с. 19]. До героїко-поетичного жанру ранньодавньоанглійського періоду належать поеми “Битва під Брунанбургом” і “Битва під Мелдоном”, однак створені вони були значно пізніше “Битви під Фіннсбургом”.

Дидактико-просвітницькі тексти представлені переважно оригіналами вступів, написаних королем Альфредом, що передують його перекладам, а також уривком його власного перекладу твору “Утішення філософією” римського філософа Боеція. Значна просвітницька діяльність короля Альфреда добре відома, як і його турбота про свою країну і про свій народ [16, с. 7–9]. Стосовно до його лінгвістичної обізнаності, то достатньо ознайомитися зі вступом короля Альфреда до перекладеного ним із латини трактату “Обов’язки пастора” папи Григорія I, зокрема з коментарем із приводу техніки перекладу. Ці тексти є кращими зразками цього жанру.

Релігійно-проповідницький жанр представлено текстами різних часових відрізків давньоанглійського періоду – ранньодавньоанглійського і пізньодавньоанглійського, різними видами художнього жанру – поетичним і прозовим, а також різними видами в межах самих сакральних текстів. Серед них чотири поетичних твори, що приписуються Кедмону і входять до збірника Ф. Юніуса; також Псалми, автор яких не відомий, але швидше за все вони є перекладеними. Серед таких творів один із кращих зразків памфлетної прози – проповідь “*Sermo Lupi ad Anglos*” (“Звернення до народу” єпископа Вульфстана), емоційність якої і пов’язана з нею деяка патетика підкреслюється стилем викладу, в якому досить багато адвербіалій способу дії і належать вони до різних семантичних груп [16, с. 40–47].

“Простором” перебування картини світу в її необ’єктивованому стані є передусім уявлення суб’єкта. Репродуктивне уявлення відтворює образ предмета, уже колись баченого, а продуктивне (творче) – вперше створює образ [17, с. 22]. Саме через образ, через вияв сутності мовного виразу, на думку О. О. Потебні, можна розкрити світогляд народу в певну історичну епоху [18, с. 163]. Кожній лінгвокультурній спільноті притаманне образне мислення, яке є відображенням складного асоціативного процесу. Під образом розуміється модель дійсного або уявного світу, що виникає в момент сприйняття мовною особистістю інформації та побудови нею свого висловлення [19, с. 30].

Із запропонованого переліку можна зробити висновок, що жанрова різноманітність творів може вважатися достатньо репрезентативним ситуативно-текстовим полем для висновків щодо розвитку мовної категорії способу дії загалом, а також особливостей її функціонування як фрагмента давньоанглійської мовної картини світу.

Література

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
2. Бахтин М. М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1979. – С. 281–307.

3. Мороховский А. Н. Избранные труды : [монография] / сост., общ. ред. и вступ. статья О. П. Воробьёвой. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2011. – 590 с.
4. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Т. В. Радзієвська ; ред. М. М. Пещак ; НАН України. – К., 1993. – 191 с.
5. Воробьёва О. П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста : (одноязыч. и межъязыковая коммуникация) : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.04 / Ольга Петровна Воробьева. – М., 1993. – 322 с.
6. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) : [учеб. пособие для студ. пед. ин-тов] / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
7. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – [5-е изд., стереотип.]. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
8. Древнеанглийская поэзия / под ред. О.А. Смирницкой ; пер. В.Г. Тихомиров. – М., 1982. – 320 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
10. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: “за” и “против” : сб. статей / под ред. Е. Я. Басина. – М. : Прогресс, 1975. – 469 с.
11. Tzur R. Toward a Theory of Cognitive Poetics / Reuven Tzur. — Amsterdam : Elsevier Science Publishers, 1992. – 549 p.
12. Режабек Е. Я. Мифомышление: Когнитивный анализ / Евгений Ярославович Режабек. – М. : Едиториала УРСС, 2003. – 304 с.
13. Дьяконов И. М. Архаичные мифы Востока и Запада : [монография] / Игорь Михайлович Дьяконов. – М. : Наука, 1990. – 247 с.
14. Безуглая Р. Л. Прагмапоэтика в когнитивном измерении / Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Філологія. – 2013. – Т. 16. № 2. – С. 20–27.
15. Выготский Л. С. Психология искусства / Лев Семенович Выготский. — М., 1986. – 326 с.
16. Алексеева Л. С. Древнеанглийский язык / Л. С. Алексеева. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1971. – 254 с.
17. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
18. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 343 с.
19. Колесник О. С. Мовні засоби відображення міфологічної картини світу: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. С. Колесник. – К., 2003. – 300 с.